

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ УНІВЕРСАЛЬНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

І. Я. КРИВОРУЧКО

У наш час у системі правоохоронної діяльності, зокрема ДПСУ, нагальною є потреба забезпечити відповідність освіти новим запитам і потребам суспільства, підготувати майбутніх офіцерів-прикордонників до життя в умовах швидкого зростання інформації, технічних досягнень. Для цього важливе значення має оволодіння курсантами універсальних компетенцій, що дозволить їм подолати не тільки навчальні, але й життєві проблеми, нагромадити досвід їх нестандартного вирішення, навчить покладатися на самого себе. Про важливість формування в майбутніх фахівців універсальних компетенцій ведуть мову представники компетентнісного підходу, зокрема В. Байденко, Н. Бібік, Л. Ващенко, О. Заблоцька, Е. Зеєр, І. Зимня, О. Локшина, О. Овчарук, О. Парашенко, О. Пометун, Дж. Равен, О. Савченко, Е.Тоффлер, С. Трубачова, Р.Уайт, Р. Хайгерті, Е. Шорт та ін., особистісно орієнтованого – І. Бех, Є. Бондаревська, О. Пехота, М. Чобітько, І. Якиманська та ін., а також діяльнісного – Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Виготський, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн та ін., проте окремих розробок щодо формування універсальних компетенцій у майбутніх офіцерів-прикордонників на сьогодні немає. З огляду на це, метою статті є визначення особливостей організації, змісту і методики дослідно-експериментальної роботи з формування універсальних компетенцій у майбутніх офіцерів-прикордонників.

Дослідно-експериментальну роботу з формування у майбутніх офіцерів-прикордонників універсальних компетенцій було проведено з 2009 до 2011 рік на базі Національної академії Державної прикордонної служби ім. Б. Хмельницького. Основними завданнями констатувального етапу педагогічного експерименту було визначення вихідного рівня універсальних компетенцій у курсантів. При цьому було визначено рівень мотивації курсантів до навчання, до необхідності формувати універсальні компетенції, а також рівень сформованості їхніх знань та вмінь – складових універсальних компетенцій. Діагностика також передбачала кількісний і якісний аналіз особистісних характеристик курсантів, у тому числі вивчення загальнокультурних, пізнавальних, комунікативних, дослідницьких, творчих та самоосвітніх знань і вмінь. Провідним принципом діагностичної роботи став принцип комплексності, що передбачав єдність педагогічної й психологічної методик. Це дозволило досягти більшої точності при визначенні рівня універсальних компетенцій у курсантів.

На етапі формувального експерименту було передбачено перевірити ефективність педагогічних умов у навчанні дисциплін «Філософія», «Етика та естетика», «Політологія», «Соціологія», «Культурологія» й «Етика та естетика». Під час формувального експерименту було використано напрацювання щодо особливостей організації навчального процесу у вищій школі (С. Архангельський, В. Нагаєв, І. Томків та ін.), створення умов для розвитку пізнавальної активності курсантів (А. Матюшкін, М. Махмутов, В. Сластьонін, І. Смирнов), специфіки розвитку творчих здібностей (О. Діденко, В. Риндак та ін.) та навичок самоосвітньої діяльності курсантів (Т. Івашкова, Б. Райський, М. Скаткін та ін.).

При роботі з формування універсальних компетенцій у курсантів було використано кілька підходів, зокрема, компетентнісний підхід, особистісно-орієнтований та діяльнісний підхід. Окрім цього, ми надавали увагу ситуаційно-проблемному підходу. За цього підходу організаційно управлінська форма освіти, що спрямована на формування універсальних компетентностей, неминує передбачала створення навчальних ситуацій різних рівнів проблемності. У свою чергу ще один підхід – задачний (у загальному контексті робіт Г. Бала, Л. Фрідмана, Е. Машбіця) – передбачав попереднє моделювання ієрархії позиційно-рольових завдань, що містили вирішення проблем соціальної взаємодії, комунікативного оформлення та були спрямовані на формування універсальних компетенцій.

Експериментальне дослідження було проведено відповідно до розробленої методики формування універсальних компетенцій у курсантів засобами дисциплін «Філософія», «Етика та естетика», «Політологія», «Соціологія» «Культурологія» й «Етика та естетика». При цьому було взято до уваги, що універсальні компетенції мають інтегративний характер, що дуже подібний саме до змісту зазначених дисциплін, що включає сукупність знань, умінь і навичок, які охоплюють педагогічно адаптовані основи наукового знання, соціальний досвід людства у вирішенні пізнавальних,

дослідницьких, комунікативних й інших проблем, а також передбачає розвиток особистості курсантів (інтелектуальний, емоційний, моральний та ін.), що повинен відбуватися у процесі його засвоєння.

Вирішальним конструктором змісту вивчення зазначених навчальних дисциплін для нас став діяльнісний, що полягає в оволодінні такими елементами, як уміння, навички, способи діяльності. Ми брали до уваги, що результатом процесу навчання в цьому випадку є якраз набутий курсантами досвід. Це давало можливість сформувати в курсантів здатність і готовність до різних видів діяльності, необхідних для самостійної пізнавальної навчальної роботи й вирішення конкретних проблем у пізнанні, взаєминах людей, аналізі власних дій, відповідності соціальним ролям і т.д. Особливу увагу в процесі добору змісту роботи з вивчення зазначених дисциплін ми приділяли оволодінню курсантами вміннями і навичками роботи з інформацією, різними джерелами, формування їх здатності вирішувати проблеми в різних ситуаціях.

Відповідно до першої педагогічної умови – мотивації саморозвитку універсальних компетенцій курсантів – було враховано, що рівень розвитку мотиваційної сфери курсантів залежить від організації навчального процесу у ВНЗ, зокрема створення оптимальних психолого-педагогічних умов для саморозвитку і самоактуалізації курсантів, поєднання групових та індивідуальних форм навчальної діяльності, моделювання ситуацій, які вимагали б підтримки або спонукання до діяльності й ін.

Ми насамперед брали до уваги, що рушійною силою розвитку інтелекту і важливим чинником виховання різнобічно розвинутої особистості курсантів є їхній пізнавальний інтерес. Через пізнавальний інтерес засвоєні знання стають не лише інформацією, а глибоко особистісним духовним багажем. Саме тому для стимулювання мотивації учіння ми звертали увагу на розвиток пізнавальних інтересів і потреб курсантів. Для цього ми:

- залучали курсантів у процес самостійного пошуку й відкриттів нових знань, розв'язання завдань проблемного характеру.

- урізноманітнювали навчальну працю курсантів, зокрема різноманітні типи запитань, стимулювали їхню активну розумову діяльність і підвищували інтерес до навчального матеріалу;

- звертали увагу на забезпечення розуміння ними корисності, потрібності, важливості отримуваних знань;

  - намагалися, щоб навчання для курсантів було важким, але посильним;

  - часто перевіряли і оцінювали навчальну роботу курсантів.

Загалом під час експериментального навчання ми використовували такі методи мотивації навчальної діяльності курсантів, як: актуалізація та стимулювання розвитку їхніх ціннісних орієнтацій; формулювання та роз'яснення мети вивчення навчальних предметів, їхнього місця у фаховій підготовці, концентрування уваги курсантів на змісті універсальних компетенцій; співпраця викладача і курсантів; пояснення навчального матеріалу й вибір тематики проектів та інших видів дослідницьких робіт з урахуванням потреб й інтересів курсантів; використання цікавих за змістом дидактичних завдань; застосування методів заохочення і похвали; проблемний виклад навчального матеріалу, проведення дискусій та ін. [1, с. 26].

З курсантами було проведено цикл орієнтаційних занять, спрямованих на формування розуміння ними значення оволодіння універсальними компетенціями. На цих заняттях курсанти вели мову про траєкторію особистісного розвитку в умовах колективного навчання. Зокрема, при вивченні із «Соціології» теми №4 «Соціологія особистості» на занятті №2 «Основні питання соціалізації особистості» вони обговорювали питання «Мої потреби», «Мої здібності», «Мої цінності». Це дозволило курсантам визначитися з тим, що необхідно для успіху в навчанні, з'ясувати сутність таких цінностей, як знання, освіта, особистість, спілкування, співробітництво, взаєморозуміння, духовна культура, потреби суспільства та інші складові мотиваційного компонента універсальних компетенцій.

Для забезпечення мотивації учіння курсантів викладачі звертали увагу на:

- насичення змісту процесу навчання інформацією, яка має значення для особистісного зростання курсанта як особистості;

  - нарощування змісту і новизни навчального матеріалу;

  - надання курсантам необхідної свободи для виявлення своїх творчих можливостей;

  - систематичну діагностику реальних мотивів навчання курсантів;

- стимулювання самоосвіти курсантів, підтримування пізнавального інтересу до всього, що пов'язане з їхнім життям у суспільстві [2, с. 167].

Відповідно до другої педагогічної умови, було організовано роботу з використанням розроблених форм, методів і засобів формування універсальних компетенцій майбутніх офіцерів-

прикордонників. Зокрема, на заняттях з «Філософії», «Політології», «Соціології», «Культурології» й «Етики та естетики» було широко використано активні форми навчання.

Формування універсальних компетенцій за авторською методикою здійснювалося протягом трьох етапів: попереднього, основного і завершального, що було відображенням вертикальної структури методики. Її горизонтальна структура полягала в комплексному формуванні окремих компонентів (когнітивного, діяльнісного й ціннісно-мотиваційного) всіх виділених універсальних компетенцій при викладанні зазначених гуманітарних дисциплін. На кожному етапі мету методики було диференційовано на окремі завдання. Для їх вирішення було застосовано комплекс методів: проблемні й дослідницькі методи, метод проведення дискусій, розвитку інтелектуальних здатностей, рольових ігор, метод проектів та інші. Вони стимулювали курсантів до активної пізнавальної діяльності, що стало основою для побудови навчального процесу за методикою формування універсальних компетенцій. Під час самостійної навчально-пізнавальної діяльності курсанти не тільки опановували міцними, системними знаннями (когнітивним компонентом компетенцій), але й процедурою та досвідом їхнього одержання, «вмінням учитися» (діяльнісним компонентом), на основі мотивів, інтересів і цінностей (мотиваційний компонент). Від етапу до етапу зменшувався обсяг групової й колективної роботи та збільшувався обсяг індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності.

Саме тому особливу увагу при вивченні зазначених дисциплін ми приділяли дискусіям, іграм, конференціям. В умовах, коли курсанти обговорювали те чи інше питання, кожний із них міг висловити свою точку зору, погодитися або не погодитися з думкою товариша, зробити узагальнення, висновки. У цьому випадку саме групова організація спілкування допомагала найкраще сформулювати комунікативну компетенцію курсантів. У групі кожний учасник дискусії ставав «носієм» не тільки своєї інформації, але також інформації інших партнерів зі спілкування.

Особливість занять полягала у тому, що кожен тему ми насамперед розглядали як проблему. Так, наприклад, при вивченні з «Філософії» теми № Т.5 «Пізнання як творча діяльність» на занятті № 6 «Сутність і призначення людини. Людина і цінності» для вироблення у курсантів умінь висловлювати свої думки ми розглядали такі проблемні питання «В чому полягає щастя людини?», «Як ми відкладаємо щастя на потім?», «Щастя людини: мати і діяти чи жити?», «Які ознаки того, що людина не знає справжніх моментів щастя», «Щастя: очікування, залежності та порівняння» та ін. Подібні питання були своєрідною настановною інформацією, що вводила курсантів у комунікативне середовище. Вони повинні були дати відповідь з 10-15 речень, чітко обґрунтувати свою думку, висловити судження щодо думки товариша, підтримати або спростувати її. Курсанти визначали, які ресурси необхідні для досягнення максимального результату, розвиваючи тим самим свої навчально-організаційні вміння (планування, організації навчальної діяльності), формуючи здатність і готовність до навчально-пізнавальної діяльності.

Постановка проблемного або дослідницького завдання (викладачем та курсантами), визначення засобів і алгоритму його вирішення на кожному занятті допомагала створити креативне середовище. У цьому випадку ми враховували, що розвиток курсантів й оволодіння універсальними компетенціями на творчому рівні можливе тільки в процесі творчої діяльності. Цьому сприяло широке застосування методів проблемного навчання (А. Матюшкін, М. Махмутов та ін.). Ці методи також сприяли суб'єкт-суб'єктному спілкуванню викладача та курсантів: перетворення курсантів в суб'єктів пізнавальної діяльності через формування механізмів мислення; становлення їхньої самостійної діяльності у процесі навчання, осмислене засвоєння системи знань і способів розумової й практичної діяльності; розвиток пізнавальної самостійності і творчих здібностей.

Під час експерименту на заняттях із «Філософії» та «Соціології» ми використовували також вирішення проблемних ситуацій, що були побудовані на зіткненні різних думок щодо однієї події або особистості, повсякденних думок та історичної істини, альтернативної інтерпретації історичних фактів і джерел, проблем, що виявляють зв'язок гострих питань сучасності з минулим. Включення в навчальний процес проблемних ситуацій стимулювало інтелектуальний розвиток курсантів. Це дозволило їм поступово опанувати прийомами розумової діяльності, характерної для наукового, критичного мислення. Необхідність аналізу завдання, вибору шляхів рішення, узагальнення отриманих результатів сприяла розвитку логічного мислення курсантів, що є істотним компонентом будь-якої універсальної компетенції. Оволодіння практичними навчальними, дослідницькими, комунікативними вміннями, навичками й досвідом розв'язання завдань формувало діяльнісний компонент універсальних компетенцій, а отримані в результаті самостійної навчальної діяльності

знання склали когнітивний компонент. Використання методів проблемного навчання мало велике значення й для формування мотиваційного компонента компетенцій, тому що підвищувало пізнавальний інтерес курсантів, створювало ситуацію успіху, формувало їхні вольові якості через подолання труднощів, що виникали при вирішенні проблеми.

При формуванні ціннісно-значеннєвої, загальнокультурної, навчально-пізнавальної, комунікативної й дослідницької компетенцій курсантів і підвищенні їхньої пізнавальної мотивації важливу роль відігравало проведення дискусій. Основне призначення програми диспутів – освоєння (розуміння) культурного тексту, а також презентація свого бачення проблеми під час групової роботи і в процесі обговорення. Процедуру дискусій у навчальній практиці було модифіковано з урахуванням завдання формувати універсальні компетенції.

Під час проведення дискусій та обговорення питань семінарських занять ми намагалися ставити курсантів в ситуації необхідності розуміння позиції партнера, навчали їх умінню проводити розгорнуту оцінку його суджень, вивчали методи й прийоми об'єктивного обґрунтування своїх суджень і на цій основі формувати переконаність у правильності власної позиції. Курсанти під час дискусій вчилися належно аргументувати свої думки, твердження, оцінки.

Ще одним із важливих засобів формування універсальних компетенцій і розвитку пізнавального інтересу курсантів до вивчення гуманітарних дисциплін були *рольові й ділові ігри*. Ці методи дозволили комплексно вирішувати завдання практичного, виховного і розвиваючого характеру. У грі курсанти займали активну особистісну позицію й найбільш повно розкривались як суб'єкти навчальної діяльності. Саме ігри сприяли розширенню сфери їх спілкування. Розроблені нами рольові ігри дозволили стандартизувати деякі дії курсантів й підготувати їх до вирішення складних проблем. Наприкінці кожного циклу навчального матеріалу, об'єднаного за ситуативно-тематичним принципом, ми перевіряли практичне застосування курсантами знань, умінь і навичок у формі ділової або рольової гри.

Велике значення для формування дослідницької компетенції та компетенції творчої діяльності мало використання методу квазінаукового дослідження. Він передбачав самостійне вирішення курсантами творчих пошукових завдань. Навчальне дослідження відтворювало основні етапи отримання наукового знання і допомагало курсантам опанувати теоретичним мисленням, стимулювало їхню навчальну діяльність, сприяло інтелектуальному розвитку. Спочатку навчальне дослідження курсанти здійснювали в групі під контролем викладача за заданою ним темою. Викладач визначав тему, допомагав у формулюванні гіпотези дослідження, у розробці плану роботи й здійснював контроль на всіх його етапах. Головним завданням тут було становлення дослідницької позиції курсантів, що сприяло формуванню мотиваційного компонента універсальних компетенцій. Оволодіння когнітивним компонентом зазначених компетенцій передбачало ознайомлення курсантів із методологією дослідження, а діяльнісного – набуття досвіду його здійснення. Результатом було сформоване уявлення про конкретний об'єкт або подію. Найбільш удалим було дослідження сучасних проблем українського суспільства. Викладач допомагав сформулювати гіпотезу, виділити об'єкт і предмет дослідження, знайти необхідну інформацію й правильно оформити дослідження. Курсанти аналізували теоретичний матеріал дослідження, узагальнювали його на основі логічних операцій аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації. У результаті вивчення проблеми курсанти висували свої варіанти вирішення конкретної суспільної проблеми.

Окремим видом дослідницької діяльності були навчальні проекти. Особливістю методу проектів була прагматична спрямованість «проекту» на результат, який можна одержати при вирішенні тої або іншої практично або теоретично значимої проблеми. Цей метод передбачав активну пізнавальну й творчу спільну діяльність курсантів при вирішенні проблеми, що вимагало знань із різних сфер. Проект цінний тим, що при його виконанні курсанти вчилися самостійно здобувати знання, набували досвіду пізнавальної й навчальної діяльності. При цьому ми брали до уваги, що якщо курсант одержить дослідницькі навички орієнтування в потоці інформації, навчиться її аналізувати, узагальнювати, бачити тенденцію зіставляти факти, робити висновки, то він матиме вищий освітній рівень і йому легше буде адаптуватися в подальшому житті до нових умов.

Загалом було виявлено, що саме в дослідницькій діяльності формується творчий потенціал майбутнього фахівця, визначаються його наукові інтереси, розвиваються якості, необхідні для самоосвіти, зокрема цілеспрямованість, наполегливість, ініціативність, уміння планувати й організувати самостійну роботу. Проектна діяльність передбачала також підготовку доповідей, рефератів, проведення досліджень та інших видів творчої діяльності. Роль викладача полягала у

спостереженні, консультуванні і спрямуванні процесу аналізу результатів у випадку необхідності, в чому виявлялася вимога фасилітаційної педагогіки.

Окрім методів мотивування та формування знань, умінь і навичок, методика формування універсальних компетенцій передбачала також широке використання контролю. Сюди входять матеріали для проведення тематичного, проміжного, рубіжного й підсумкового контролю знань; варіанти тестових блоків, комплект контрольних питань із усіх блоків і модулів робочих програм із «Філософії», «Політології», «Соціології», «Культурології», «Етика та естетики»; тестові завдання для самоперевірки; пакет екзаменаційних матеріалів (екзаменаційні білети, критерії оцінки, еталони відповідей, перелік додаткових питань). Для підтримання зворотного зв'язку з курсантами іспити ми розглядали як активну творчу частину навчання. З огляду на це, для оцінки універсальних компетенцій курсантів було введено в практику складання іспитів на «загальний розвиток».

Щодо третьої умови – налагодження діалогічного спілкування як основи педагогічної взаємодії викладачів і курсантів – ми звертали велику увагу на характер відносин між викладачами й курсантами і їхні вміння вести діалог. Ми формували вміння курсантів слухати співрозмовника, передавати інформацію та обґрунтовувати свою позицію. Загалом під час експериментального навчання використання проблемних ситуацій, постановка перед курсантами завдань, що викликали необхідність доводити, аргументувати, переконувати, критикувати різні точки зору, висловлювати свою думку, дозволили надати навчальному процесу проблемного характеру, розвивати активність і усвідомлене ставлення до оволодіння знаннями й вміннями.

Таким чином, представлена методика формування універсальних компетенцій курсантів охоплює цілі, завдання, принципи, умови, що визначають зміст, форми, методи та засоби навчання курсантів. Методику було впроваджено під час дослідно-експериментальної роботи з формування універсальних компетенцій курсантів при викладанні навчальних дисциплін «Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Культурологія» й «Етика та естетика». Курсанти працювали над оволодінням стандартними алгоритмами навчально-пізнавальної, дослідницької, комунікативної, дослідницької, самоосвітньої діяльності, вміннями, навичками й досвідом цих видів діяльності.

Список використаної літератури

1. Заблоцька О. С. Концептуальна модель формування предметних компетенцій у студентів / О. С. Заблоцька // Шлях освіти. – 2009. – № 4. – С. 23.
2. Подоляк Л. Г. Психологія вищої школи : підручник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – [2-ге вид.]. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент О. В. Діденко.